

Nike K. Pokorn

Challenging the Traditional Axioms Translation into a non-mother tongue

***(Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing
Company, 2005. 163 pp.***

ISBN: 90-272-1668-1 (Eur.)/1-58811-634-4 (Us)

Szijj Mária

E-mail: mszijj@freemail.hu

Nike K. Pokorn a Ljubljana Egyetem Fordítás és Tolmacsolás Tanszékének oktatója. Kutatási területe a fordítástudomány, ezen belül az ideológia és a fordítás kapcsolata, a gyermekirodalom, valamint a nem anyanyelvre fordítás. A *Challenging the Traditional Axioms – Translation into a non-mother tongue* című könyvét 2005-ben jelentette meg a John Benjamins kiadó. A téma nem véletlenül egy szlovén kutató tollából született, mivel a szlovén nyelvet mindössze kétfélmillióan beszélik, így kis nyelvként merőben más a helyzete a világban, mint a fordítástudomány homlokerében szereplő nagy nyelveknek. A mű előszóból és hét fejezetből áll, valamint két mellékletben mutatja be a kutatást. A több mint tíz oldalas irodalomjegyzék mutatja, hogy a szerző alaposan körüljárta a kérdéskör hátterét. Az alig kutatott téma iránt az utóbbi években növekvő érdeklődés tapasztalható, Malagában és Ljubljában is szerveztek konferenciát a fordítás irányának témájában.

Az előszóban a szerző kifejti, hogy domináns nyelvet beszélő nyugati kultúrák nyelvészei és irodalmárai eleve kudarcra ítélik a nem anyanyelvre fordítást, kiváltképp a szépirodalomban. Szinte tudomásul se veszik, hogy a helyzet merőben más a kis nyelvek esetében, amelyek képviselői mindig is kénytelenek voltak élni e gyakorlattal. Nike K. Pokorn ezt a fordítástudományban mellőzött kérdést járja körül könyvében. Elméletileg közelíti meg a jelenséget, célja új és kritikus megvilágításba helyezni a témát a fordítástudományon belül, megállapítani, milyen erősségei és gyengéi vannak a anyanyelvről dolgozó fordítóknak az anyanyelvre fordítókkal szemben. Választ keres arra, hogy a fordítás iránya tekinthető-e döntő kritériumnak a minőség megítélésében. Elemzi továbbá, hogy a fordítók, akik egy számukra idegen kis nyelvről fordítanak nagy nyelvre, mennyire mozognak otthonosan a forrásnyelvben és -kultúrában. Végül arra keres választ, hogy a fordítás iránya mutat-e sajátos jegyeket a célnyelvi szövegben.

Az első fejezetben arra világít rá a szerző, hogy az általános felfogás ellenére mennyire homályos és szubjektív az anyanyelv és az anyanyelvi beszélő fogalma. Mivel ezek a fogalmak egyértelműnek tűnnek, a kutatók általában nem tartják szükségesnek a meghatározásukat. De az anyanyelvet – vagyis azt

a nyelvet, amelyen a beszélő legsikeresebben kommunikál – sokféle szempont alapján lehet meghatározni: származás, nyelvi kompetencia, funkció, valamint aszerint, hogy azonosul-e a beszélő az adott nyelvvel. Mindegyik szempont tükrözi a meghatározás alkotójának kulturális, politikai és személyes tapasztalát és elvárását, illetve minden egyes meghatározás bizonyos célt szolgál. Így a származás szerinti meghatározás a bevándorlók diszkriminálásához vezethet, a nyelvi kompetencia és a funkció szerinti meghatározás a bennszülött lakosság hátrányos megkülönböztetését teszi lehetővé, míg a nyelvi azonosulás kérdése a volt gyarmatokon veti fel a kérdést, hogy például a helyi angol nyelvváltozat anyanyelvi angolnak számít-e.

Hasonlóan nehéz objektíven meghatározni az anyanyelvi beszélő fogalmát. A terminus jelölheti azt a nyelvet, amelybe a beszélő beleszületett, de ez esetben nem a nyelvi kompetenciára utal, hanem a nyelv elsajátításának módjára. Jelentheti továbbá azt, hogy az adott nyelvet gyermekkorban tanulta valaki családi vagy társadalmi környezetben. Vonatkozhat ezenkívül a kreatív nyelvhasználatra. Ebben a kategóriában Pokorn megemlíti néhány író, aki nem anyanyelven alkotott maradandót. Kiemeli Joseph Conrad esetét, akinek az angol a harmadik nyelve volt a lengyel és a francia után. Egy negyedik meghatározás szerint anyanyelvi beszélőnek az tekinthető, aki folyékonyan beszél egy nyelvet, és ösztönösen képes megkülönböztetni a helyes és helytelen alakokat. Ez a származástól független meghatározás igen elterjedt a nyelvészetben. A fogalom különösen fontos szerepet játszik a transzformációs-generatív nyelvtanban, ahol az idealizált anyanyelvi beszélő képes különválasztani a helyes és helytelen megnyilvánulásokat. Más szerzők azonban megkérdőjelezzik ezt a tévedhetetlenséget.

Pokorn, miután részletesen körbejárja a különböző elméleteket a nyelvtanulás és -elsajátítás életkori összefüggéseiről, arra a következtetésre jut, hogy a nyelvészet nem ad kielégítő magyarázatot arra, hogy melyik az az életkor, amikor egy anyanyelvi beszélőhöz hasonló szinten képes valaki elsajátítani egy második nyelvet. Az anyanyelv és az anyanyelvi beszélő fogalmának pontatlansága ellenére sok kutató axióma jellegű kijelentéseket alapoz rájuk, és ezek egyike az, hogy elfogadható fordítás csak az anyanyelven születhet.

A második fejezetben az anyanyelvre és nem anyanyelvre történő fordítás szakirodalmát tekinti át a szerző. Noha explicit módon kevesen és keveset foglalkoznak a kérdéssel, a sorok között szinte minden kutató megnyilvánul a témáról: a szakirodalomban hagyományosnak nevezhető vélemény szerint a fordítónak anyanyelvre kell dolgoznia. Az anyanyelvi beszélő misztifikálása tulajdonképpen Luther Mártonnal kezdődött. Ő állította, hogy igényesen csak anyanyelvre lehet fordítani. A német romantikusok a nyelv és a nemzet szoros kapcsolata miatt hangsúlyozták az anyanyelv szerepét. Ez a gondolat él tovább a modern fordítástudományban. Newmark szerint hiába él valaki hosszú éveket külföldön, írása mindig idegenszerűen hat a szokatlan szókapcsolatok miatt, Duff úgy véli, a forrásnyelv átüt a fordításon, míg Samuelsson-Brown azt emeli ki, hogy a nem anyanyelvi beszélők nem képesek teljes mélységében megérteni a nyelvet. De egyik kutató sem határozza meg, hogy kit tekint anyanyelvi beszélőnek. Marad a kérdés, hogy hány éves korig lehet megtanulni anyanyelvi szinten egy nyelvet, valamint az, hogy minek tekinthető egy fordítópáros?

Sok kutató azt feltételezi, hogy a fordító tökéletesen kétnyelvű, egyik anyanyelvéről fordít a másikra. Ráadásul a 20. században Gutt és más szerzők nem csak azt várták a fordítótól, hogy két anyanyelvű, de két- vagy többkultúrájú is legyen. A fogalmak azonban továbbra is homályosak. Az idealizált két- vagy többnyelvű fordítóval szemben Crystal megjegyzi, hogy a való életben ezek az emberek gyakran az egyik nyelven sem igazán rendelkeznek megfelelő kompetenciával. Bár a kutatók tudatában vannak annak, hogy tökéletesen kétnyelvű ember nemigen létezik, idealizálják a fordító képességeit.

Az anyanyelvre fordítás mint követendő gyakorlat tulajdonképpen ki nem mondva a 17–18. században is megtalálható a fordításról való gondolkodásban, fellelhető Drydennél, Hugonál vagy Schleiermachernél. A mai kutatók között például Snell-Hornby, annak ellenére, hogy a fordítás kétnyelvűségéről beszél, adottnak veszi, hogy a fordító az anyanyelvére fordít. Steiner, bár saját anyanyelvét nem nevezi meg, és egyaránt jól fejezi ki magát angolul, franciául és németül, magától értetődőnek veszi a fordítás irányát, és meg se kérdőjelezi az angol nyelvű világ két hagyományosan kanonizált elvét: a jó fordítás legyen folyékonyan olvasható és természetes.

A normák azonban változhatnak. Venuti például megkérdőjelezi a folyékonyság normáját, és felhívja a figyelmet az „átlátszó” fordítások etnocentrikus és erőszakos jellegére, vagyis arra a törekvésre, hogy a fordított szöveg eredetinek tűnjön. Ezzel szemben nem veti fel a fordítás irányának kérdését, sőt figyelmen kívül hagy két fontos kérdést, egyfelől azt, hogy a kis nyelvek esetében igenis létezik a nem anyanyelvre fordítás, másfelől pedig azt, hogy a nyugati társadalmak elismernek és dicsérnek olyan fordításokat, amelyek esetében a fordító nem értette meg a forrásnyelvi szöveget.

A most általánosan elfogadott normával szemben a történelem során más volt a helyzet. Az ókori világban az anyanyelvre fordítás nem volt elvárás, ahogy ez megmutatkozik a Biblia fordítói esetében is. A 20. században sem tekinthető ritkának a nem anyanyelvre történő fordítás gyakorlata, mivel a kis nyelvek esetében nem is létezik más járható út. Szintén megfigyelhető olyan nagy, de periférikus nyelvek esetében, amilyen a kínai, valamint a bevándorlók és a többségi társadalom közötti kommunikációban, például Ausztráliában.

A nem anyanyelvre fordítók általában nem egyedül dolgoztak, dolgoznak. Vagy egy forrásnyelven és egy célnyelven anyanyelvi fordító dolgozik együtt, vagy pedig egy célnyelven anyanyelvi lektor segíti a nem anyanyelvre fordító munkáját. Így történt ez a kr. e. 3. századi Alexandriában, ahol hetven zsidó bölcs vett részt a *Septuaginta* görögre fordításában, valamint a 13. századtól működő Toledói Fordítóiskolában, ahol gyakran párban dolgoztak megtért zsidók és muzulmánok. A Biblia fordítását nem indoeurópai nyelvekre mostanában is csoportban végzik. Nida *Towards a Science of Translating* című könyvében leszögezi, hogy ugyan az ideális fordító kétnyelvű, de mivel ez igen ritka – sőt a klasszikus görög esetében egyenesen lehetetlen – a fordítás feladatán három ember osztozik: az egyik a forrásnyelvi szöveget értelmezi, a másik javaslatot tesz a fordításra, míg a harmadik a célnyelvi szöveg stílusáért felel. Kiemeli, hogy a csoport minden tagjának ismernie kell mindkét nyelvet, ellenkező esetben nem fordítóról, hanem informátorról lehet beszélni. A Nida által leírt

alapelvek elméleti alapot nyújthatnak a kis nyelvek fordítói számára, akik Nida misszionáriusaihoz hasonlóan párban dolgoznak.

A harmadik fejezetben a szerző ismerteti a kutatás módszerét és a korpuszt. A fejezetet a szlovén nyelv bemutatásával kezdi. Ez a kétmillió ember által beszélt délszláv nyelv ideális példa egy olyan kis nyelv esetére, amely egész történelme során a nem anyanyelvre történő fordítás gyakorlatára kényszerült.

A korpuszt irodalmi szövegek alkotják, egyfelől azért, mert a nem szépirodalmi műveknek általában nincs egynél több fordításuk, másfelől, mert a posztstrukturalizmus szerint nem létezik éles határ az irodalmi és egyéb szövegek között, illetve az irodalmi szövegek jellemzői érvényesek a nem irodalmi szövegekre is és fordítva. A kutatásban szereplő fordítók között van angol és szlovén anyanyelvű, sőt még egy olyan is, aki se nem angol, se nem szlovén, valamint szerepelnek közöttük fordítópárok is. Az elemzés során Pokorn Luc van Doorslear módszerét követi, amely szerint külön kell elolvasni az eredeti szöveget és a fordítást, és ezután kell egybevetni a két szöveget, különös tekintettel azokra a jelentésekre és kulturális reáliákra, amelyek nehézséget okozhatnak a fordítás során egy forrásnyelven vagy célnyelven nem anyanyelvi beszélőnek. A kutatás második részében 46 angol anyanyelvű olvasóval részleteket olvasgatott el Ivan Cankar (1876–1918) műveinek fordításaiból, annak tisztázására, hogy meg tudják-e állapítani egyértelműen, hogy melyik szöveg angol vagy nem angol anyanyelvű fordító munkája. A kutatás korpusza Cankar prózai műveiből származik, ezeknek egyes részeit többen is lefordították angolra.

Pokorn a fordítókat a következő kritériumok szerint osztályozza szlovén és angol anyanyelvű csoportba: angol anyanyelvűnek tekinti azt, aki angol nyelvterületen született, és szlovén anyanyelvűnek azt, aki a pubertáskor után került angol nyelvterületre. A nyelvtanulás szempontjából kritikus kor homályos meghatározása nem befolyásolja a csoportosítást, mivel a kutatásban szereplő fordítók esetében nincs olyan, aki első generációs bevándorlóként 12 éves kora előtt került volna angol nyelvterületre.

Cankar műveit 14-en fordították angolra, közülük kilenccel foglalkozik részletesen a kutatás. Heten egyedül dolgoztak, nyolcan párban (egyikük két csoportban is szerepel), négyen anyanyelvről fordítottak angolra, ketten idegen nyelvről angolra és egy USA-ban élő szerb professzor idegen nyelvről idegen nyelvre. Ez is jelzi, hogy a kis nyelvek esetében a nem anyanyelvre fordítás igen gyakori, még irodalmi művek esetében is. A párban dolgozó fordítók között kettő is van, aki idegen nyelvről idegen nyelvre fordított, egy francia és egy horvát származású fordító, egy fordítópáros anyanyelvről nem anyanyelvre (mindketten angol anyanyelvűek), és az utolsó tandem pedig szlovén és angol anyanyelvű.

A negyedik fejezetben mutatja be a szerző az elemzett műveket: egy regényt, egy novellát és egy kroit. Az ötödik fejezetben található a kutatás, az említett művek hét fordítása. A hatodik fejezetben a kutatás azt tárja fel, hogy a fordító anyanyelve nincs kapcsolatban az általa választott stratégiákkal. Az a tény, hogy anyanyelvre fordít, nem határozza meg a honosítási vagy idegenítési stratégiáját. Másfelől az, hogy egy fordító nem szlovén anyanyelvű, még nem jelenti azt, hogy nem érti jól a forrásnyelvi szöveget. Azok, akik nem anya-

nyelvre fordítottak, nem igazolják Newmark elméletét azzal kapcsolatban, hogy idegen szókapcsolatokat használnak, és nyelvtani hibákat vétnek. A fordítók között olyan is van, aki annak ellenére, hogy az angol anyanyelvű csoportban szerepel, hiányos tudással rendelkezik mindkét nyelvben és kultúrában. Ezzel szemben a horvát taggal rendelkező páros esetében nem mutatható ki ilyen hiányosság. Vagyis a fordítás irányával kapcsolatban nem igazolódik be semmilyen sztereotípiá, a fordítás minőségét az adott fordító képességei, nyelvi és kulturális felkészültsége határozza meg.

A hetedik fejezetben és a kutatás második felében Pokorn arra keresett választ, hogy az olvasó, vagyis a célközönség, meg tudja-e állapítani a fordítás irányát. Hét részletet kellett elolvasni Cankar műveiből, ezekből kettőt szlovén anyanyelvű fordító készítet, kettőt angol anyanyelvű, és három tandem munka volt. A részleteket 46 angol anyanyelvű egyetemi hallgatóval vagy oktatóval olvastatta el. Az olvasóknak meg kellett állapítaniuk, hogy a fordító angol anyanyelvű-e, és amennyiben az, melyik angol nyelvterülethez tartozik; a döntést meg kellett indokolni. A szerző arra is választ várt, hogy hány fordító dogozott a fordításon, és hogy melyik szöveget találják a legjobbnak: azt, amelyiket a legkönnyebb olvasni, vagy amelyik legközelebb áll az eredetihez, noha célnyelven különösen hangzik, és hogy melyik fordítás nyerte meg leginkább a tetszésüket.

Az eredményt 12 táblázatban és grafikonon jeleníti meg. A kutatás azt mutatja, hogy az olvasók nem minden esetben tudták meghatározni a fordítók anyanyelvét, így az eredmény megkérdőjelezi Davies azon állítását, hogy az anyanyelvi beszélő – legalábbis írott szöveg alapján – pontosan meg tudja állapítani, ki az anyanyelvi beszélő, és ki nem az. Azt sem sikerült az olvasóknak felismerni, hogy egy vagy két fordító dolgozott a szövegen. Az eredmények igazolják Venuti állítását arról, hogy a közönség a könnyen olvasható szöveget tekinti jó fordításnak. A megkérdezettek 86%-a gondolta így, és csak 7% szavazott a forrásnyelv-orientált fordításra. Bár bizonyos kutatók azt állítják, hogy a forrásnyelven és célnyelven anyanyelvű fordítók alkotta páros rossz kompromisszum, a kutatás azt mutatja, hogy ezek a fordítások aratták a legnagyobb sikert a megkérdezettek között.

A következtetések bemutatásakor Pokorn kiáll a nem anyanyelvre fordítás mellett, melyet a nyugati fordítástudomány alacsonyrendűnek bélyegez, annak ellenére, hogy létezett a múltban, és létezik a jelenben is kis és periférikus nyelvi közösségek esetében. Semmilyen tudományos alapja nincs annak a megállapításnak, hogy a nem anyanyelvre fordítás gyenge minőségű, sőt Nida elméletileg is megalapozza ezt a módszert. A szerző kiemeli, hogy mivel egy létező gyakorlatról van szó, a fordítástudomány nem hagyhatja figyelmen kívül. Végül a kutatással kapcsolatban megjegyzi, hogy könyvében csak egyetlen kultúrán belüli szövegeket tanulmányozott, így érdemes lenne a kutatást megismételni más műfajú szövegekkel és más nyelvi környezetben is.